

**Cumhuriyet Türkiye’sinde Kıraat Eğitimi:
Karadeniz Kıraat Ekolü Örneği**
Qiraat Education in Republican Turkey:
Black Sea Qiraat School Example

Nur Kübra DEMİRCİ

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kur’an Okuma ve Kıraat İlmi ABD,
Asst. Professor, Trabzon University, Faculty of Teology,
Department of Qur’anic Recitation and Qirā’āt
demirelnk@trabzon.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0527-8357

DOI: 10.56720/mevzu.1664041

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 24 Mart / March 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Mayıs / May 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Demirci, Nur Kübra. “Cumhuriyet Türkiye’sinde Kıraat Eğitimi: Karadeniz Kıraat Ekolü Örneği”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Eylül 2025): 445-480.
<https://doi.org/10.56720/mevzu.1664041>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Kur'ân-ı Kerîm'in sahih ve sarîh bir şekilde okunmasına önem verilmiştir. Bu anlayışın bir tezahürü olarak Osmanlı Devleti'nde de Kur'ân-ı Kerîm eğitimine ağırlık verilmiş, onun esaslarına uygun okunmasını sağlamak üzere “dârülkurrâlar” inşa edilmiş ve bu sahada çok sayıda uzman yetiştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde ise eğitimde modernizasyona gidilmesinin başta kıraat eğitimi olmak üzere dinî eğitim sahasında farklı sonuçları olmuştur. Bu aşamada Osmanlı geleneğinde yetişmiş ve Cumhuriyet'in ilk dönemini görmüş kıraat uzmanları (kurrâ) tarihsel bir misyon icra etmiştir. Onlar bu ilmin herhangi bir kesintiye uğramadan sonraki nesillere aktarımını sağlamışlardır. Özellikle Karadeniz Bölgesi'nde modern Türkiye'deki din eğitimi açısından dikkat çekici bir ekol meydana gelmiştir. Bölgedeki âlimlerin faaliyetleri onlardan *Karadeniz Kıraat Ekolü* şeklinde bahsedilmesini mümkün kılmıştır. Bundan dolayı bölge âlimlerinin faaliyetleri, ilişki ağları ve kıraat ilminin yayılmasına katkıları bütüncül olarak incelenmelidir. Bunun bir sonucu olarak elinizdeki çalışma kendine has yönleriyle *Karadeniz Kıraat Ekolünü*, canlı tanıkların anlatımına dayanarak tanıtmakta ve ekolün genel olarak kıraat sahasındaki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda bölgenin kıraat sahasındaki etkin konumunda yöre halkının Kur'an öğrenimi ve hâfızlık faaliyetlerine verdiği önemin ve coğrafi koşulların kolaylaştırıcı etkisinin büyük role sahip olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra Karadeniz sadece bölge halkından çocukların değil, farklı bölgelerden öğrencilerin de Kur'an öğrenip hâfızlık yapmak için tercih ettiği bir Kur'an eğitim merkezi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Karadeniz Bölgesi, Trabzon, Eğitim-Öğretim, Kurrâ, İcazet.

Abstract

Since the early periods of Islamic history, importance has been attached to the recitation of the Holy Qur'an in a correct and clear manner. As a manifestation of this understanding, the Ottoman Empire also emphasized the education of the Holy Qur'an, built “dar al-qurra” to ensure that it was read in accordance with its principles, and trained many experts in this field. In the Republic of Turkey, which was established after the Ottoman Empire, the modernization of

education had different consequences in the field of religious education, especially in the field of Qiraat education. At this stage, the Qiraat experts (qurra) who were trained in the Ottoman tradition and lived through the first period of the Republic performed a historical mission. They ensured the transmission of this science to the next generations without any interruption. Especially in the Black Sea region, a remarkable school emerged in terms of religious education in modern Turkey. The activities of the scholars in the region made it possible to refer to them as the *Black Sea Qiraat School*. Therefore, the activities of the scholars of the region, their network of relations, and their contributions to the spread of the science of Qiraat should be analyzed holistically. This study introduces the *Black Sea Qiraat School* with its unique aspects based on the narratives of living witnesses and reveals the impact of the school in the field of Qiraat in general. The importance given by the local people to the activities of learning and memorising the Qur'an and the facilitating effect of the geographical conditions play an important role in the effective position of the region in the field of Qiraat. The Black Sea region has become a preferred centre for learning and memorising the Qur'an, not only for children from the region, but also for students from different regions.

Keywords: Qiraat, Black Sea Region, Trabzon, Education, Qurra, Ijazah.

Giriş

Kıraat ilmine dair günümüze ulaşan bilgiler Hz. Peygamber'den itibaren nesilden nesile intikal eden şifahî ve yazılı aktarımlara dayanmaktadır. Bir ilim dalı olarak kıraatın İslâmî ilimler arasında kendisine yer bulması sistematik eserlerin telif edilmesiyle mümkün olabilmektedir. Ancak belirtilmelidir ki pratik anlamda kıraat ilminin öğrenimi hoca-talebe irtibatına dayalı bir şekilde yürütülmüştür. Bu ilmin sadece teorik kurallardan oluşmayıp uygulamaya dayalı olması Müslümanların klasik eğitim-öğretim yöntemini hem daha anlamlı hem de zorunlu hale getirmiştir. Bundan dolayı ilk asırlardan beri kıraat eğitimi için *fem-i muhsin* bir hocanın bulunması bir zorunluluk olarak hep ön planda olmuştur. Bununla beraber Müslüman olan çok sayıda milletin farklı fonetik özelliklere sahip diller konuşmaları, coğrafyaların sanatsal olarak farklı edâ şekillerine/ses kullanma biçimlerine sahip olmaları bu sahada bir çeşitliliği beraberinde getirmiştir.

Kur'an-ı Kerim eğitiminde dönemsel ihtiyaçlar yanında coğrafi farklılıklar veya tarihsel değişimler de özel bazı durumlardan söz etmeyi gerekli kılmıştır. Kur'an-ı Kerim eğitimi veren kimselerin saygın ve itibar gördüğü şartlar doğal olarak büyük kalabalıkların ilgisi ve niceliksel bir fazlalık anlamına gelmektedir. Buna karşın bazı toplumların kültürel değişim yaşadığı şartlarda ise ortaya çıkan karizmatik figürler beklenenin aksine kalıcı bir eğitim faaliyeti icra edebilmiştir. Bu karizmatik öncüler geleneksel dönemde alışlagelen bir himayeci veya destekleyici kurumun olmadığı şartlarda da nitelikli faaliyetler yapılabileceğinin örneklerini sunmuşlardır. Bazen mahallî kabul edilecek yerel imkanlarda bile kendilerinden "ekol" olarak bahsedilebilmelerine zemin hazırlayacak işlere öncülük etmişlerdir.

Elinizdeki çalışma bu anlamda dikkat çekici örneklerden birisi olan *Karadeniz Kıraat Ekolü'*nü ele almıştır. Zira modern Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanını izleyen yıllarda Trabzon şehri merkezde olmak üzere Karadeniz bölgesindeki Kur'an okuma ve kıraat ilmine dair faaliyetler kendine has yönler taşımaktadır. Her şeyden önce kıraat ilmini İstanbul'da öğrenen bu kimselerin titizlikle elde ettikleri birikimi Karadeniz'e taşımaları, bölgede ihtisas düzeyinde öğretmeleri ve Türkiye'nin belli başlı merkezlerine buradan yaymaları üzerinde durulması gereken bir konudur. Kendilerinden *Ekol* şeklinde bahsedilecek faaliyetlerde öncü olan Ali Haydar Özak, Mehmet Rüştü Âşıkkutlu, Mehmet Eren ve Hasan Tahsin Şentürk gibi önde gelen kurrânın, hocalarının eğitim usulünü bir sonrakı kuşağa aktaran ikinci nesil talebelerine de değinilmelidir. Özellikle ekolün taşıyıcıları konumunda olan bu neslin hangi şehirlerde ne tür faaliyetler yürüttükleri *Karadeniz Kıraat Ekolü'*nün etkisinin boyutlarını da ortaya koymaktadır.

Vurgulamak gerekir ki ekolün kurucu isimleri, taşıyıcı ikinci nesil ve faaliyetleri ve onların etkilerinin boyutları bütüncül bir şekilde akademik bir çalışmaya konu olmamıştır. Yakın zamanlarda yapılmış olan *Karadeniz'de Hoca Olmak* projesi¹ makalemiz için hem heyecan uyandırıcı bir çıkış noktası olmuş hem de temel veri tabanı sunmuştur. Zira bu projede kendileriyle yarı yapılanmış görüşme yapılan kimseler *Karadeniz Kıraat Ekolü'*nün kurucu otoritelerine yetişmiş kişilerdir. Aralarında onlara öğrenci olmuş hocaların da

¹ Selim Demirci (ed.), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024).

bulunduğu, daha ziyade ikinci nesil ile üçüncü nesil arasında bir alanda duran bu kişiler Karadeniz yöresinin kendisine has yönlerini aktarımlarına yansıtılmışlardır. Bu verileri tekrar gözden geçiren makalede, projeye yansıtılmayan bazı biyografi çalışmalarına ve Karadeniz kıraat ekolü temsilcilerine dair yapılmış müstakil çalışmalara giderek bölgeye dair detaylara erişilmeye çalışılmıştır. Karadenizli kıraat âlimlerine dair yapılmış müstakil çalışmalar incelendiğinde bunların Mehmet Rüştü Âşıkkutlu,² Ali Haydar Özak,³ Osman Nuri Taşkent⁴ ve Himmet Babaloğlu⁵ gibi kıraat âlimlerine dair kitap ve makaleler olduğu görülmektedir. *Son Devir Karadenizli Kurrâlar Sempozyumu*⁶ ve *Trabzon'da Dinî Hayat Sempozyumu*⁷ da bölgenin öne çıkan kıraat âlimlerine dair zengin malumat içermektedir. Bunların yanında Trabzon'da Kur'an öğretimine hizmet etmiş âlim ve hocaların bir araya getirildiği biyografik eserlerde bölgedeki Kur'an tedrisine dair çeşitli tablolar sunulmuştur.⁸

Çalışmada kaynak taraması yöntemiyle mezkûr çalışmalardan elde edilen veriler analiz edilmiş ve tümevarım yöntemi kullanılarak Karadeniz'de Kur'an okuma ve kıraat öğretimine dair genel tablo tasvirî yöntemle sunulmuştur.

-
- ² Emin Âşıkkutlu, "Mehmet Rüştü Âşıkkutlu ve Eserleri", *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri*, ed. Süleyman Gür - Ahmet Cevdet Karaca (İstanbul: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları / Ensar Neşriyat, 2023), 397-406; Mehmet Günaydın, *Oflu Âşıkkutlu Hoca* (İstanbul: Heyamola Yayınları, 2020); Mehmet Günaydın, "Reisu'l-Kurra Mehmet Rüştü Âşıkkutlu'nun Kur'an Öğretimine Katkıları Ve Dini Görüşleri", *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2008), 121-154.
  - ³ Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Hacı Hâfız Ali Haydâr Özak Hocaefendi* (Ankara: Ankara Ofset Basım Matbaa, 2016); Hayrettin Öztürk, "Ali Haydar Özak, Hayatı ve Kur'ân Eğitim Metodu", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (Güz 2017), 135-159.
  - ⁴ Nurullah Aydeniz, "Verdiği Bir İcâzetnâme Üzerinden Akreboğlu Osman Nuri Taşkent", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2 (2019), 503-512; Nurullah Aydeniz, "Osman Nuri Taşkent Öncülüğünde Bir Kıraat Eğitimi Kursu: Adapazarı Dârülhuffâzı", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (Haziran 2020), 367-389.
  - ⁵ Nurullah Aydeniz, "Tek Parti Döneminde Bir Kur'an Öğretmeni: Himmet Babaloğlu", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Bahar 2020), 672-694.
  - ⁶ Hayrettin Öztürk (ed.), *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu* (Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018).
  - ⁷ Şenol Saylan - Betül Saylan (ed.), *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu* (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015).
  - ⁸ Şükrü Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri* (Ankara: ANADER, 2018); Süleyman Gür (ed.), *Kur'ân Hâdimleri, Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Kur'ân'a Hizmet Eden Trabzonlu Simalar* (Ankara: ANADER, 2020).

Karadeniz Bölgesi'nde Kur'an öğretimi ve hâfızlığa verilen önemin arka planı, bölgenin kıraat sahasındaki kaynakları, Anadolu'ya bu alandaki etkisi ve kıraat öğretiminin bölgeye has yönlerine dair bütüncül bir bakış sağlanmaya çalışılmıştır.

1. Karadeniz'de Hâfızlık ve Kur'an Öğretimini Kolaylaştıran Unsurlar

Karadeniz Bölgesi'nde Kur'an öğretimine önem verildiği, burada yetişen hocaların başta İstanbul olmak üzere ülkenin çok farklı bölgelerinde hizmet ettikleri malumdur. Bu durumun tarihî arka planı Cumhuriyet dönemi öncesine kadar uzanmaktadır. Tevhid-i tedrisattan önce en çok medresenin ve talebenin Trabzon vilayeti Of kazasında var olduğuna, bölgenin milletvekillerinin bu medreselerin ıslahı için çeşitli raporlar hazırladığına dair belge ve aktarımlar bu hususu teyit etmektedir.⁹ Dinî ilimlerin tedris ve tahsiline olan bu yoğun ilgi medreselerin kapatılmasından sonra da çeşitli şekillerde devam etmiştir. "Her evden bir hâfız çıkarma" hedefi ve gayreti bölgede bir gelenek halini almıştır.¹⁰ Bu hedefin sonuçlarını sayısal verilerde görmek de mümkündür. Buna göre 1984-1992 yılları arasında DİB'in imtihanlarına girerek hâfızlık belgesi almaya hak kazanan 5000 hâfızın 3000'inin farklı şehirlerde de yaşasa Trabzon halkından oluşu¹¹ zikre değer bir örnektir. Buradaki tespite katkı açısından şu detay da dikkate alınmalıdır: Trabzon çok sayıda Kur'an kursuna sahip olması yanında, hâfızlık yapmak için farklı şehir ve bölgelerden çok sayıda öğrencinin geldiği bir merkez olmuştur.

⁹ Nasrullah Hacımüftüoğlu'nun bu konudaki aktarımları ve mezkûr belge için bk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Süleyman Gür), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 394, 536.

¹⁰ Emrullah Hatipoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Süleyman Gür), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 157; Enbiya Yıldırım, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Eyüp Öztürk), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 166-167.

¹¹ Ahmet Okutan, "Trabzon'da Din ve Eğitim: Eğitim Aygıtı Olarak Evlerin Fonksiyonu", *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî Hayat*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015), 1/624.

Karadeniz’de dinî tahsil, Kur’an okumayı öğrenme ve hâfızlık söz konusu edildiğinde ailelerin ve yöre halkının bu konuda üstün bir gayrete sahip olduğu görülecektir. Bölgede okul öncesi dönemde veya ilkokuldan sonra Kur’an ve hâfızlık eğitimi alma yaygın bir uygulamadır.¹² Bu eğitim aile büyükleri arasında yetkin birisi varsa onun, yoksa ailenin bulduğu başka biri tarafından verilmiştir. Örneğin Emin Âşikkutlu’nun hâfızlık hocası, büyük amcası meşhur Kurrâ Hâfız Mehmet Rüştü Âşikkutlu’dur (ö. 1980). Kendisi de kurrâ hâfız olan Emin Âşikkutlu, kıraat öğrenimini amcasının vefatı sebebiyle tamamlayamamış; sonrasında yine Mehmet Rüştü Âşikkutlu’nun talebelerinden olan Kurrâ Hâfız İbrahim Tanrıku’ndan okuyarak tamamlamıştır. Emin Âşikkutlu’nun aktarımına göre Âşikkutlu ailesinin dedesi olan öğretmen Ahmet Cemalettin Efendi, Mehmet Rüştü Âşikkutlu dâhil tüm erkek çocuklarına ilkokul öğreniminin akabinde hâfızlıklarını tamamlattır. Ayrıca evlatları bununla yetinmemişler, kıraat öğrenimlerini tamamlayarak kurrâ hâfız olmuşlardır.¹³

Bölgenin meşhur âlimi Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak’ın (ö. 1984) hâfızlık hocası, hıfzının hocadan daha kuvvetli olduğu zikredilen annesidir.¹⁴ Sultanahmet Camii’nde imamlık yapmış Hâfız Emrullah Hatipoğlu’nun hâfızlık hocası, babası Ömer Hatipoğlu; tâlim hocası ise ağabeyi Kurrâ Hâfız Abdullah

¹² Örnekleri için bk. Emin Âşikkutlu, “Karadeniz’de Hoca Olmak” (Görüşmecisi: Selim Demirci), *Karadeniz’de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 131-132; Hatipoğlu, “Karadeniz’de Hoca Olmak”, 154; Mehmet Okuyan, “Karadeniz’de Hoca Olmak” (Görüşmecisi: Süleyman Gür), *Karadeniz’de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 325-327; Süleyman Mollaibrahimoğlu, “Karadeniz’de Hoca Olmak” (Görüşmecisi: Süleyman Gür), *Karadeniz’de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 440; Yusuf Devran, *Gümüştaneli Mehmet Devran Hoca Efendi* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2021), 23-24.

¹³ Âşikkutlu, “Karadeniz’de Hoca Olmak”, 129-132, 144-146.

¹⁴ Albayrak, *Trabzonlu Hacı Hâfız Ali Haydâr Özak Hocaefendi*, 44; Veysel Usta, “Bir Hocaîzade Olarak Hafız Ali Haydar Özak”, *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*, ed. Hayrettin Öztürk (Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018), 133; Mustafa İsmet Uzun, “Trabzon’un Dinî Hayatında Önemli Hizmetlerde Bulunmuş Bir Hocaefendi: Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak”, *Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dinî Hayat*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015), 1/221-222. Usta, Özak’ın hâfızlık hocasını babaannesi şeklinde zikretmiştir.

Hatipoğlu'dur.¹⁵ Bölgenin meşhur kurrâ hâfızı Mehmet Eren (ö. 2007) hâfızlık eğitimini babasından almıştır. Aktarıma göre baba Abdülvehhab Eren bir gün Vakfıkebir'de yapmış olduğu bir vaazda bir âyeti hatırlayamayınca aynı gün oğlu Mehmet Eren'i hâfızlığa başlatmıştır.¹⁶ Hayrettin Öztürk'ün de ilk hocası babası olmuştur.¹⁷ Kurrâ Hâfız Yusuf Bilgin on yaşında hıfzını anne ve babasından tamamlamıştır.¹⁸ Mehmet Okuyan'a hâfızlığını babası yaptırmış, hatta kendisi de ilerlemiş yaşına rağmen oğluyla beraber hâfızlığını tamamlamıştır.¹⁹

Kur'an öğrenimi ve hâfızlık dâhil dinî tedrisatın Karadeniz özelinde bahsedilebilecek bir yönü de coğrafi koşulların kolaylaştırıcı etkisidir. Dinî tedrisatın yasak olduğu yıllarda yöredeki köylerin zor arazi şartlarına sahip olması ve merkezî mahallere uzak oluş gibi durumlar bir fırsata dönüşmüştür.²⁰ Anlatılara yansıyan tasvirlerle bakıldığında dersler icra edilirken belli noktalarda gözcü öğrencilerin bulunup denetlemeye gelenlerden önce ders mahalline haber ulaştırılması ders ortamlarını ani baskınlardan korumuştur.²¹

¹⁵ Hatipoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 153, 156.

¹⁶ Hayrettin Öztürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Selim Demirci), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 233-234.

¹⁷ Öztürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 226.

¹⁸ Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Hanecizâde Hacı Hafız Yusuf Ziyaeddin (Bilgin) Efendi", *Kur'ân Hâdimleri*, ed. Süleyman Gür (Ankara: ANADER, 2020), 211-213.

¹⁹ Okuyan, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 325-326. Kur'an öğrenim ve hâfızlık hocası ailesi olan diğer örnekler için bk. Halil İbrahim Şahin, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Süleyman Gür), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 201; Mustafa Zeki Terzi, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Eyüp Öztürk), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 374; Hacımüftüoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 386; Salih Sabri Yavuz, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Şenol Saylan), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 422; Süleyman Ramazanoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Süleyman Gür), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 464.

²⁰ Yıldırım, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 167.

²¹ Gümüşhane Arzular Köyü Kur'an Kursu'na dair örnek anlatımlar için bk. Devran, *Mehmet Devran Hoca Efendi*, 113, 126, 178-179.

Kur'an öğretimi ve hâfızlığı kolaylaştırıcı faktörlerden bir diğeri sosyal ortamdır. Karadeniz köylerinin sakinleri kendileri ihtiyaçlı oldukları halde hâfızlık yapmak üzere yatılı kalan talebelere sahip çıkmışlar, yeme-içme ve barınma ihtiyaçlarını gidermek için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu durumun en dikkat çekici örneği Mehmet Rüştü Âşıkkutlu hocanın Uğurlu'daki Kur'an kursunda öğrenim gören öğrencilere köy halkının muamelesidir. Mehmet Rüştü Âşıkkutlu bir taraftan çocuklara ders verirken bir taraftan da aile fertleriyle beraber öğrencilerin yeme-içme ve barınma ihtiyaçlarıyla ilgilenmiştir. Evinin önünde inşa edilen fırında misafirler için sürekli ekmek pişmiş, çok küçük yaştaki talebeler ise bizzat hocanın evinde kalmışlardır.²² 1968 yılında DİB'in ilk resmî kıraat kursu yine bu köyde gerçekleştirilmiştir. İhtisas düzeyinde kıraat ilimleri okumak üzere köyde dört ay ikamet eden din görevlilerinin iâşe ve ibâtesi Âşıkkutlu hoca öncülüğünde köy halkınca sağlanmıştır.²³

Bu bağlamda Hâfız Ali Düzenli hoca, Ulucami köyünde hâfızlık eğitimi alırken köyün camiinde ikamet ettiğini, yemeklerini ise hocası Abdulvahap Efendi'nin pişirdiğini aktarmaktadır.²⁴ Kurrâ Hâfız Süleyman Mollaibrahimoğlu da hâfızlığını tamamladığı Dernekpazarı Gülen köyünde iki yıl yatılı kalmış, sonrasında ise iki yaz Uğurlu'da yatılı kalarak Âşıkkutlu hocadan tashîh-i hurûf dersleri almıştır.²⁵ Yine Gümüşhane Arzular köyünde Mehmet Devran hocanın ders verdiği Kur'an kursunda 70-80 talebe ikamet ederek hâfızlık ve dinî ilimler tahsili yapmaktaydı. Bu talebelerden çok cüzî miktarda bir ücret alınır, temel ihtiyaçlar Devran hocanın gayretleriyle karşılanırdı.²⁶

²² Ahmet Özdemir, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Fatih Topaloğlu), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 77; Âşıkkutlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 132, 134-135; Süleyman Nihat Öztemel, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Süleyman Gür), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 453; Günaydın, *Oflu Âşıkkutlu Hoca*, 100-101.

²³ Âşıkkutlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 134; Günaydın, *Oflu Âşıkkutlu Hoca*, 180-189; Devran, *Mehmet Devran Hoca Efendi*, 46-47.

²⁴ Ali Düzenli, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Eyüp Öztürk), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 106-107.

²⁵ Mollaibrahimoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 442-444.

²⁶ Devran, *Mehmet Devran Hoca Efendi*, 89-118.

Sosyal ortamın destekleyici etkisinin bir diğer yönü köylerde çocuklara Kur'an okumayı öğretmek üzere hoca tutulmasıdır. İlgili dönemlerde köylerde resmî din görevlisi kadrolarının bulunmaması sebebiyle hocaların ücretleri köylüler tarafından ödenmiştir. Karadeniz köylerinde bu uygulamanın son derece yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, Uğurlu köyünde Âşık-kutlu hocanın Kur'an kursu resmî nitelikte tek kurumdur. Bunun dışında köyün muhtelif camilerinde on tane ders halkası olduğu nakledilmektedir. Buraların hocalarının maaşları ise köylü tarafından karşılanmaktaydı.²⁷ Enbiya Yıldırım'ın Of yöresindeki dinî eğitime dair aktarımlarında köylerde çocukların kız erkek ayrımı olmaksızın elifbâ öğrenmek, namaz sûrelerini ezberlemek ve temel dinî bilgileri edinmek üzere hocalara gönderildiği, hocaların maaşlarının köylünün kendi arasında topladığı yardımlarla ödendiği ve bekar hocalara köylünün sırayla yemek götürdüğüne dair anlatılarla karşılaşılmaktadır.²⁸ Mustafa Zeki Terzi Vakfıkebir'de sıbyan mekteplerine gelen kız ve erkek öğrencilere verilen dinî öğretime dair benzer bilgiler aktarmakta hatta üç aylık yaylaya çıkma vakitlerinde dahi eğitime devam etmek üzere hoca tutulduğunu zikretmektedir.²⁹ Rıza Selimbaşoğlu'nun Maçka yöresindeki tedrisata dair benzer aktarımları³⁰ hoca tutma usulünün bölgenin genelinin yaygın uygulaması olduğunu göstermektedir.

2. Karadeniz'de Kur'an Öğretim Usulü

Eğitim-öğretim faaliyeti çocuklukla başlayan bir faaliyet olduğu için kıraat öğretiminde de akla ilk gelen sıbyan mektepleridir. Bu anlamda Trabzon ve çevresinde bulunan sıbyan mekteplerine dair detaylı tasvirlerle sıkça karşılaşılmaktadır. Örneğin Fikret Latifoğlu Tonya'daki sıbyan mekteplerine dair canlı bir tablo sunmaktadır. Buna göre vadi şeklinde olan ilçenin her iki tarafında beş-altı mahallede çocuklar okutulurdu. 50-60 talebeden oluşan mekteplerde 12

²⁷ Öztemel, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 453.

²⁸ Yıldırım, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 166.

²⁹ Terzi, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 376-377, 380.

³⁰ Rıza Selimbaşoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Selim Demirci), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 400. Benzer örnekler için bk. Düzenli, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 106; Mahmut Karaca, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Ahmet Cevdet Karaca), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 314.

yaşını geçmemiş kız ve erkek çocuklar eğitim görmekteydi. Kızlar bir tarafta erkekler bir tarafta oturtularak yapılan dersler perşembe öğleden sonra ve cuma günleri tatil edilirdi. Perşembe ders çıkışı cami kapısına çıkılır, hoca'nın okuduğu *salâten tûncînâ* duasına hep bir ağızdan âmin denirdi. Çocuklara bir takım gönül alıcı hediyeler vermek de âdettendi. İlçenin farklı mekteplerinden yükselen âmin sesleri Tonya'da yankılanırdı. Bu sebeple bu günler *âmin günü* olarak da isimlendirilmiştir.³¹ Emrullah Hatipoğlu, Of ilçesi Bölümlü köyünde sabahtan başlayan ezber dersinin öğlene kadar sürdüğünü, öğlenleyn sıbyan mektebinin hocasının talebeye savaş oyunları oynatarak mola verdiğini ardından yüzünden derse geçip ikindiye kadar okuttuğunu nakletmektedir. Hatipoğlu mezkûr oyunların sıbyan mektebini bir cazibe merkezi haline getirdiğini vurgulamaktadır.³² Mahmut Karaca da Çaykara ilçesi Yeşilalan köyündeki sıbyan mektebine dair benzer bilgiler nakletmektedir. Burada da önce yüzünden okumalar tamamlanır ardından ezberlere geçilirdi. Namaz dua ve sûreleri, 32 farz, 54 farz, zâtî ve subûtî sıfatlar da talebelere koro halinde okutularak ezberletilirdi.³³ Mustafa Kotan, Arsin Başdurak köyünde çocukları okutmak üzere dedesinin çabalarına vurgu yaparak aralarında kızların da olduğu çocukların Kur'an eğitimine verilen önemi anlatmaktadır.³⁴ Bölgeye dair aktarımlarda sıbyan mekteplerinde kız çocuklarının okutulmasına dair özel bir itinanın olduğu da vurgulanmıştır.³⁵

³¹ Fikret Latifoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmecî: Selim Demirci), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 193.

³² Hatipoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 154.

³³ Karaca, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 313-314.

³⁴ Mustafa Kotan, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmecî: Ahmet Cevdet Karaca), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 358-359. Sıbyan mekteplerine dair diğer örnekler için bk. Arif Yıldırım, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmecî: Ahmet Cevdet Karaca), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 118; Şahin, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 203-204; Öztürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 229; İlyas Karslı, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmecî: Eyüp Öztürk), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 274; Mollaibrahimoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 440-441.

³⁵ Özdemir, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 76.

Bu temel öğretimin ardından tahsile devam etmek isteyen talebeler ya Arapça ve dinî ilimlerin öğretildiği bir ders halkasına ya da hâfızlık yapmak üzere bir hocaya gönderilirdi. Bu yönüyle bölge medreselerinde tedrisin iki farklı koldan yürütüldüğü söylenebilir. Bunun bir örneğini Çaykara'nın meşhur müderrislerinden Hasan Rami Yavuz (ö. 1982) hocaların çocuklarına sunduğu tahsil tercihinde görmek mümkündür. Buna göre Hasan Efendi oğulları Yunus Vehbi Yavuz ve Yusuf Şevki Yavuz'a hâfızlık ya da dinî ilimler tahsili şeklinde iki seçenek sunmuştur. Yunus Vehbi Yavuz hâfızlık sürecinde hocalardan yenen dayakları duyması sebebiyle dinî ilimler tahsilini tercih etmiş, Yusuf Şevki Yavuz ise hâfızlığı tercih ederek ilkokuldan önce hıfzını tamamlamıştır.³⁶ Bu yönüyle Hasan Rami Yavuz hocadan nakille aktarılan tespitler dikkat çekicidir. Buna göre hâfızlığa başlayanların yüzde doksan beşi eğitimini tamamlarken Arapça tahsiline başlayanların yüzde beşi bunu tamamlamakta; kalanlar ise zorluğundan dolayı tahsili yarıda bırakmaktadır.³⁷ Mustafa Çukur da hâfızlık yaptığı Hotaman hocaların hacca gidip dönmemesi üzerine müracaat ettiği İncesulu Abdürrahim Efendi'nin kendilerini, hâfızlığı sonra tamamlarsınız diyerek Arapça eğitime başlattığını nakletmektedir. Mustafa Çukur hâfızlığını ise 30 yaşında Trabzon Merkez Kur'an Kursu'nda Murat Köseoğlu hocadan tamamlayarak icazet belgesi almıştır.³⁸

Bunların yanında aynı kurslarda öğrencilerden bir kısmına hâfızlık bir kısmına ise Arapça ve dinî ilimler eğitimi verilen örneklerle karşılaşmak

³⁶ Yunus Vehbi Yavuz, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Ahmet Cevdet Karaca), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 491; Yusuf Şevki Yavuz, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Süleyman Gür), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 500-501.

³⁷ Kemal Ayyıldız, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Selim Demirci), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 300.

³⁸ Mustafa Çukur, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Selim Demirci), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 337-340.

mümkündür.³⁹ Hatta mehâric-i hurûfta Âşıkkutlu hoca'nın bire bir kopyası (nüsha-i sâniyesi) olduğu nakledilen Yusuf Bilgin (ö. 2001) hoca'nın,⁴⁰ kendisinden Arapça okumaya gelenlerden Amme cüzünü ezbere dinleyip onlara tâlim-tecvîd üzere okumayı öğretmeden Arapça derslerine başlamadığı nakledilmektedir. Kıraat ilmini diğer dinî ilimlerle beraber okutan Yusuf Bilgin hoca, dört devre de hâfızlık yaptırarak icazet vermiştir.⁴¹ Devrin çok yönlü âlimi Çalekli Dursun Efendi'nin (ö. 1977) de Kur'an okuma ve temel dinî bilgiler derslerinin ardından Arapça ve dinî ilimler okutmaya başladığı, isteyen talebelerine hâfızlık yaptırdığı aktarılmıştır.⁴² İkili modeli bir arada yürüten öğretim kurumlarına verilebilecek bir diğer örnek Vakfıkebir'de Hacı Ziya Esen Habiboğlu'nun açtığı Kur'an kursudur.⁴³

Dönemin hâfızlık yaptırma usulüne dair dikkat çekici bir yön, hâfızlığın tamamlanmasının ardından alanda otorite bir hocaya gönderilerek tâlim ve tashîh-i hurûf okunmasıdır. Hâfızlık esnasında tashîh-i hurûfa dikkat edilmesinden kaynaklanan eksiklerin hâfızlık bittikten sonra bölgenin meşhur hocalarından ders okunarak giderildiğine dair nakillerle karşılaşmak mümkündür. Örneğin Süleyman Mollaibrahimoğlu, hâfızlığını tamamladıktan sonra hocası tarafından Mehmet Rüştü Âşıkkutlu hocaya götürülmüştür. Mollaibrahimoğlu, Âşıkkutlu hoca'nın kendisini dinledikten sonra hâfızlık hocasına hâfızlık yaptırma usulüne dair tavsiyelerde bulunduğunu nakletmektedir. Bu görüşmenin ardından Mollaibrahimoğlu iki yaz boyunca Uğurlu'da tashîh-i

³⁹ Ayyıldız, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 300; Mollaibrahimoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 445; Devran, *Mehmet Devran Hoca Efendi*, 119-216; Mustafa Hilmi Güneş, "Şaban Lütfü Güneş", *Kur'ân Hâdimleri*, ed. Süleyman Gür (Ankara: ANADER, 2020), 399-400.

⁴⁰ Hacımuftuoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 391.

⁴¹ Nasrullah Hacımuftuoğlu, "'Ofllu Hoca Efendi' İsmi Markalaştıran Âlimler", *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015), 1/57-58; Okutan, "Eğitim Aygıtı Olarak Evlerin Fonksiyonu", 1/624.

⁴² Rızvan Güven, "Çalekli Hacı Dursun Efendi", *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015), 1/180; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 423-424.

⁴³ Terzi, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 377; Enver Osman Kaan, "XX. Asrın Son Yarisında Doğu Karadeniz Bölgesinin Tanınmış İsimlerinden Hacı Ziya (Esen Habiboğlu) Hoca Efendi", *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat* (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015), 256-257; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 692.

hurûf okumuş ve hâfızlığını pekiştirmiştir.⁴⁴ Bu konuda Süleyman Nihat Öztemel, Âşıkcutlu hocadan ders okumaya gelen on talebenin yedisinin hâfız olarak geldiğini fakat tecvid kaidelerine riayet etmediğini aktarmaktadır. Bu öğrencilerden bir haftada Sübhâneke'yi, on beş günde ise Fâtiha Sûresi'ni okuyamayan çok sayıda kişi bulunabilmektedir. Öztemel, bu durumu Âşıkcutlu hocadan şu misalle aktarmaktadır: "Bunlar katlanmış bir kâğıda benzer. Önce kâğıdı açıp düzelteceksiniz. Ancak bu yeterli değildir. Bir de ters katlayacaksınız ki düzelmiş olsun."⁴⁵ Mezkûr uygulamanın bir diğer yönü her ne kadar kuvvetli ve düzgün bir hâfızlık yapılsa da alanın otoritesi bir hocadan tekrar okuyarak talebesi olma vasfının kazanılmasına ve kıraat sahasında derinleşmeye önem verilmesidir. Bu konuda dikkat çekici bir örnek Abdullah Hatipoğlu hocadır. O, hıfzını tamamlamasının ardından 1950 yılında Âşıkcutlu hocadan tâlim, tashih, tecvid ve aşere okumuştur. Hatipoğlu, Âşıkcutlu hocadan 1966 yılında takrîb okumuş, 1968 yılında ise DİB'in Uğurlu'daki ihtisas kursunda takrîb ve tayyibe okuyarak kurrâlık belgesi almıştır.⁴⁶ Ali Haydar Özak, onun ardından vazifesini devralan Murat Köseoğlu ve yine Özak talebesi olan Nurettin Durmuş hocaların hâfızlığını tamamlayarak Kur'an kurslarına gelen talebelere uyguladığı metot da sunulan bu tabloyu desteklemektedir.⁴⁷

Bölgede Kur'an öğretimi, hâfızlık ve ihtisas düzeyinde kıraat tedrisi sahasında öne çıkan halkaların etkileri itibariyle Karadenizle sınırlı kalmadığı, başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun geneline uzandığı söylenebilir. Bunları, Cumhuriyet döneminin başlarında faaliyete geçmiş, alanında otorite hocaların ders verdiği birincil ders halkaları ve Kur'an öğretimi ve kıraat tedrisinin yayılmasını temin eden ikincil ders halkaları şeklinde tasnif etmek mümkündür.

⁴⁴ Mollaibrahimoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 443-444.

⁴⁵ Mehmet Günaydın, "Halk Nezdinde Mehmet Rüştü Âşıkcutlu", *Kur'an ve Kıraati Sempozyumları Kitabı* (Erişim 23 Mart 2025), 149.

⁴⁶ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 400-401; Haşim Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları* (İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2018), 55-56. Hıfzını tamamlamasının ardından Âşıkcutlu hocadan okumaya gelen örnekler için bk. Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 66, 67, 76, 81-82, 109-110, 120, 304 vd.

⁴⁷ Latifoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 195-196; Ali Çelik, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Selim Demirci), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 98-99.

Çalışmanın bu kısmında bu ders halkaları ve tedris usulüne dair örnekler vermek bölgenin öğretim metoduna dair genel çerçeveyi görmeyi temin edecektir.

2.1. Bölgenin Önde Gelen Kur'an Öğretim Halkaları ve Hocaları

Cumhuriyet döneminin başlarında Karadeniz Bölgesi'nde resmî izin almak suretiyle yürütülen iki ders halkasının bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki Trabzon merkezde Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak hocanın Merkez Kur'an Kursu'nda yürüttüğü derslerdir. 1936'da resmî olarak *Kur'ân-ı Kerîm ve İhtisası Muallimi* olarak tayin edilen Özak, müstakil bir kurs binası olmadığı için Çarşı, Müftü ve Semerciler camilerinde derslerini yürütmüştür.⁴⁸ Özak hocanın derslerinin dikkat çeken yönü, tâlim, tecvid ve tashîh-i hurûfa dair oldukça titiz bir programın uygulanmasıdır. Özak, İstanbul'da kıraat ilmini meşhur Kurrâ Hâfız Serezli Ahmed Şükrü Efendi'den (ö. 1932) tahsil etmesine rağmen bu sahada ihtisas düzeyinde ders vermeyi tercih etmemiş, hâfız yetiştirmeye ve hâfız olarak gelen talebelere tâlim, tecvid, tashîh-i hurûf okutmaya yönelmiştir. Kıraat okumak isteyen talebelerini ise Kurrâ Hâfız Mehmet Rüştü Âşıkkutlu hocaya yönlendirmiştir.⁴⁹ Özak'ın ders okutma usulündeki titizliği talebeleri tarafından muhafaza edilmiştir. Bunun bir sonucu olarak günümüzde Trabzon'da *Özak sulbû öğretim metodu* olarak ifade edilen bir okutma usulü devam edilmektedir. Bu usulde önce 3-9 ay süresince harf tâlimi Türkçe ibareler de içeren bir tekerleme tarzında yapılmaktadır. "Elif üstün ilen e, elif esra ilen i, elif ütru ilen u; e, i, u (harfin tek başına harekeli gösterimi); â, î, û (harfin medli gösterimi); elif bâ ilen üstün eb, elif bâ ilen esra ib, elif bâ ilen ütrü ub, eb, ib, ub, ebbe, ebbi, ebbu, ebbâ, ebbî, ebbû..." şeklinde harfler bitene kadar devam ettirilen tâlim usulünde harfler yanında medd-i munfasıl, kalkale, izhar gibi uygulamalar da en baştan öğretilmektedir. Örnek ibarede de görüldüğü üzere daha elif harfinin tâliminde lâm, fâ, sîn, tâ gibi harflerin telaffuzu, harflerin çekimi esnasında ağızların açılma tarzı, dudak tâlimi de icra edilmektedir. Özak hocanın tek bir harf üzerinde 15-20 gün kadar duracak bir titizliğe sahip olduğu nakledilmektedir. Harf tâliminin bitirilmesinin ardından namaz duaları ve sûrelere geçilmekte; Amme ve Tebâreke cüzleri ile Fetih, Rahmân ve Yâsîn sûreleri de tâlim usulüyle okunmaktadır. Bunun ardından Kur'an'ın başından

⁴⁸ Uzun, "Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak", 1/222.

⁴⁹ Öztürk, "Ali Haydar Özak, Hayatı ve Kur'ân Eğitim Metodu", 139, 144-145.

ilk on cüz tahkik, ikinci on cüz tedvir ve son on cüz hadr usulüyle okunarak hatim ezberden tamamlanmaktadır.⁵⁰ Özak hocanın dudak tâlimi ve temsilî okuma konusunda da oldukça titiz bir öğretim metodu olduğu; bunun, hocası Serezli Ahmed Şükrü Efendi'den sadece diğeri talebelerle birlikte gerçekleşen derslerde değıl evinde dahi gece gündüz ders okuma imkanına sahip olması sebebiyle detaylara vakıf olmasından kaynaklandığı çalışmalara yansıyan bilgilerdendir.⁵¹

Bölgede kıraat dersleri dendiğinde ilk hatıra gelen Kurrâ Hâfız Mehmet Rüştü Âşıkkutlu hocadır. Âşıkkutlu hocayı farklı kılan yön, sadece hâfızlık ve ihtisas düzeyinde kıraat ilmi okutmakla kalmayarak Arapça, ferâiz gibi diğeri ilimleri de öğretimisidir.⁵² Derslerini Of'un Uğurlu köyünde devam ettirmiş olan Âşıkkutlu, Cumhuriyet'in ilk yıllarının resmî izinle Kur'an dersleri veren az sayıdaki hocası arasındadır.⁵³ Âşıkkutlu hoca güne önce kendi evinde veya yakınlarında kalan öğrencilerin derslerini evinde alarak başlar, ardından Kur'an kursuna giderek buraya gelen talebeleri okuturdu.⁵⁴ Kendisinden okumak üzere gelen talebelere önce birkaç satır verir, ezber kabiliyetini test ederdi. Ardından bir süre tâlim, tashih ve tecvid okutur, devam edebilecek potansiyelde gördüklerini hâfızlığa başlatır, devam edemeyecek durumda olduğunu düşündüklerini ise aileleriyle görüşerek farklı mesleklere yönlendirirdi.⁵⁵ Hâfızlığa başlangıç aşamasında önce tâlim ve tashih okuyarak başlanan derslerin ardından hıfz aşamasına geçilirdi. Hıfza geçişte ölçü bir sayfayı yanlış yapmaksızın okumaktı. Hıfzın ardından Kur'an'ın tamamı talebeler tarafından tek oturumda cemaat huzurunda okunurdu. Bu uygulamayla hâfız sıfatını kazanan talebeler, bundan sonraki aşamada Kur'an'ın tamamını tâlim usulüyle

⁵⁰ Latifoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 195-196. Ali Çelik'in Özak'ın talebesi Murat Köseoğlu hocadan okuduğı bu usulü kendisinin de aynen devam ettirdiğine dair bilgi için bk. Çelik, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 98-99.

⁵¹ Hayrettin Öztürk, Ali Haydar Özak, Hayatı ve Kur'an Eğitim Metodu, 147-154.

⁵² Öztemel, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 454.

⁵³ Ders izninin bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından verildiğine dair muhtelif aktarımlar için bk. Günaydın, "Reisu'l-Kurra Mehmet Rüştü Aşıkkutlu", 129-130; Günaydın, *Oflu Aşıkkutlu Hoca*, 78-91.

⁵⁴ Mollaibrahimoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 444; Öztemel, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 454.

⁵⁵ Âşıkkutlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 135-136.

okumaya başlarlardı. Talebenin kabiliyetine göre 5, 10 veya 15 cüz tâlim usulüyle okunduktan sonra 21. cüz itibariyle bir sayfayı ortalama bir dakikada okumak suretiyle hızlı okumaya geçilmekteydi. Bu aşamaların ardından Âşıkkutlu hoca talebesinin durumuna göre diplomasını yazmaktaydı.⁵⁶ Yusuf Alemdar, Âşıkkutlu hocanın hâfız yetiştirme usulüne dair aktarımını bir hatırası kapsamında nakletmektedir. Buna göre Âşıkkutlu hoca 1978-79 yıllarında İstanbul Haseki’de kıraat dersleri verirken haftada bir gün Alemdar’ın eğitim gördüğü Kur’an kursuna gelerek hâfız öğrencilere tâlim-tecvid dersi okutmuştur. Bir derse ise o dönemde üniversitede okuyan yeğeni Cemil Âşıkkutlu ve imam-hatip lisesinde okuyan yeğeni Emin Âşıkkutlu’yu getirmiştir. Yeğenlerine Kur’an’ın çeşitli yerlerinden rast gele bölümler okutmuştur. Herhangi bir plan ve ön hazırlık olmadan gerçekleşen başarılı okuyuşlar, dinleyen talebeleri hayrete düşürmüştür. Âşıkkutlu hoca, yeğenlerinin bu sağlam hıfzını daha küçük yaşlarda hâfızlık yapmaları, derslerini daha en başından kıraat ve tilâvet usullerine uygun şekilde hızlı okuyuşa kaçmadan hazırlamaları ve derslerini ezberlemeden önce birkaç kez hocaya yüzünden dinletmeleri şeklindeki metoduna dayandırmıştır.⁵⁷ Âşıkkutlu hocanın bir diğer yönü ise talebesine ev temizliğinden yemek pişirmeye kadar günlük hayat ve adâb-ı muâşerete dair çok geniş alanda bilgi verip onları hayata hazırlamasıdır.⁵⁸

Mehmet Rüştü Âşıkkutlu hocanın Türkiye’de kıraat ilmi tedris tarihindeki müstesna yerine de bu kısımda değinilmelidir. Âşıkkutlu hoca DİB’in 1968 yılında açtığı ilk ihtisas kursunun hocalığını yapmıştır. Bu dersler Of’un Uğurlu beldesinde Âşıkkutlu hocanın görev yaptığı kursta gerçekleştirilmiştir. Dört ay süren ihtisas kursuna Türkiye’nin farklı bölgelerinde görev yapan din görevlileri iştirak etmiş; kursta katılımcıların durumuna göre aşere, takrîb ve tayyibe okutulmuştur. Kurs sonunda düzenlenen icazet merasimine dönemin Diyanet İşleri Başkan Vekili Lütfi Doğan hoca da iştirak etmiştir. Bundan sonraki süreçte Âşıkkutlu hoca 1974-75 yıllarında Ankara’da, 1976-1979 yıllarında ise İstanbul Haseki’de DİB’in açtığı kıraat ihtisas kurslarında Mısır tariki üzere

⁵⁶ Öztemel, “Karadeniz’de Hoca Olmak”, 454-455.

⁵⁷ Yusuf Alemdar, “Son Dönem Büyük Kıraat Alimlerinden Mehmet Rüştü Âşıkkutlu Hoca (1901-1980) İle İlgili Birkaç Hatıra”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2016), 405, 409.

⁵⁸ Öztemel, “Karadeniz’de Hoca Olmak”, 455.

kıraatleri okutmuştur.⁵⁹ İstanbul ve Ankara'daki kıraat ihtisas kurslarının ikisine de katılmış M. Kemal Atik'in, Âşikkutlu hocanın metoduna dair aktarımları son derece dikkat çekicidir. Buna göre Âşikkutlu hoca hemen uygulamaya geçmez, kıraatlere dair usul bilgilerinden başlayarak kolaydan zora doğru bir metot takip ederdi. Kırk yıldır bu ilmi okutuyor olmasına rağmen o gün okutacağı ders için muhakkak hazırlık yapar, el yazısıyla hazırlayarak çoğalttığı notları kursiyerlerle paylaşırdı.⁶⁰ Burada zikredilebilecek mühim bir yön Özak hocadan tâlim, tashih okumuş meşhur talebelerinin Âşikkutlu hocadan kıraat ilimleri tahsil etmesidir. Bunlar arasında Muharrem Arslantürk, Murat Köseoğlu, Nurettin Durmuş gibi hocalar sayılabilir.⁶¹

Bölgede kıraat tedrisi ile dikkat çeken kurrâ hâfız hocalardan bir diğeri Mehmet Eren'dir. Askerlik vazifesi için Adapazarı'nda bulunduğu vakitte hocası Kurrâ Hâfız Hasan Akkuş (ö. 1972) ile karşılaşarak hocasının isteği üzerine camide bir aşır okumuştur. O esnada bunu duyan tümen komutanı, Mehmet Eren hocayı halka Kur'an okumayı öğreterek kendi evinde de iki gün mukabele okumak üzere görevlendirmiştir. Adapazarı'nda *Asker Hâfız* olarak ünlenen Mehmet Eren hoca askerlik sonrası da Adapazarı'nda kalarak burada Hasırcılar Kur'an Kursu'nda uzun yıllar talebe yetiştirmiştir. Sonrasında ise Giresun, Amasya gibi farklı illerde müftülük vazifesi üstlenen Asker Hâfız bu vazifeleri esnasında farklı ilimler yanında aşere, takrîb ve tayyibe okutmuştur.⁶² Binden fazla kişiye tashih-i hurûf dersleri verdiği nakledilen Asker Hâfız'ın derslerdeki metodu namaz dualarından başlayarak tâlim, tedvir ve hadr usulleriyle Duhâ

⁵⁹ Emin Âşikkutlu, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dini Hayatın İntikalinde Ârif Bir Âlim Oflu Mehmet Rüşti Âşikkutlu Efendi", *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015), 1/191-196; Âşikkutlu, "Mehmet Rüşti Âşikkutlu ve Eserleri", 398; Âşikkutlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 133-135; Günaydın, *Oflu Âşikkutlu Hoca*, 180-242; Günaydın, "Reisu'l-Kurra Mehmet Rüşti Âşikkutlu", 137-141.

⁶⁰ Günaydın, *Oflu Âşikkutlu Hoca*, 204-207; Günaydın, "Reisu'l-Kurra Mehmet Rüşti Âşikkutlu", 139-140.

⁶¹ Albayrak, *Trabzonlu Hacı Hâfız Ali Haydâr Özak Hocaefendi*, 176, 178, 183; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 57-58, 60, 70-71.

⁶² Öztürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 234-235; Hayrettin Öztürk, "Reisu'l-Kurrâ Mehmet Eren (Asker Hâfız) ve Kur'an Hizmetleri", *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*, ed. Hayrettin Öztürk (Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018), 113-120.

Sûresi'ne kadar okutmaktı. Bunun ardından Kur'ân-ı Kerîm baştan sona kadar dudak tâlimine riayet edilerek okunurdu.⁶³

Bu hocalar yanında bölgenin Kur'an ve kıraat ilmi okutmakla meşhur bir diğer hocası Köprübaşı'nda ders okutan Vadonlu Hasan Tahsin Şentürk'tür. Vadonlu Şentürk hoca da Âşikkutlu, Özak ve Eren hocalar gibi İstanbul'da kıraat tahsili görmesinin ardından Karabük'te ve Trabzon Köprübaşı'nda çok sayıda talebe okutmuştur. Vadon'daki evinin altını öğrenci yetiştirmek üzere yaptırdığı nakledilen Vadonlu Hasan Efendi, sabahtan öğleye kadar hâfızlık yapan talebeleri, öğleden sonra ise diğer öğrencileri okutmuştur. Onun, pazar günleri hariç her gün aralıklı şekilde gün boyu ders verdiği aktarılmıştır.⁶⁴ Çaykara müftüsü Yusuf Bilgin hocanın dinî ilimler tahsiline Kur'an okutmaksızın başlamadığına daha önce temas edilmişti. Muhtelif çalışmalarda kendisinden Kur'an okuma ve kıraat ilmi sahasında istifade etmiş çok sayıda kişiye rastlamak mümkündür.⁶⁵

2.2. Ekolü Yaygınlaştıran İkinci Kuşak

Karadeniz kıraat ekolü açısından *ikinci kuşak* diyebileceğimiz kimseler önemli bir rol icra etmiştir. Bu kimseler bahsi geçen otoriter kıraat üstatlarına talebelik yapmış, muhtelif şehirlerde hizmet etmiş ve hocalarının geleneklerini naklederek geniş kitlelere ulaştırmışlardır. Bu isimlerin en dikkat çekici olanlarından biri, Çaykara Maraşlı köyünde dünyaya gelen Safvan Çakıroğlu'dur. O, hâfızlığın ardından 1951-1952 yıllarında Uğurlu'da Âşikkutlu hocadan okumuştur. Çakıroğlu, okuduğu dönemde talebelerin en küçüğü olduğu için bir

⁶³ Öztürk, "Reisü'l-Kurrâ Mehmet Eren (Asker Hafız) ve Kur'ân Hizmetleri", 121-123.

⁶⁴ Abdulvahit İmamoğlu, *Köprübaşı Yöresinde Yetişen Medrese Âlimleri ve Din Eğitime Katkıları* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2015), 185-187; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 325-326. Kendisinden kıraat ilmi ve tâlim okuduğu zikredilen örnekler için bk. Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 316, 317, 321, 338, 341.

⁶⁵ Ahmet Yıldırım, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmecî: Selim Demirci), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 84-85; Yıldırım, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 119; Şahin, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 201; Süleyman Çiftçi, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmecî: Şenol Saylan), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 433; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 148, 158, 180, 184, 213, 380; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 351-352.

buçuk yıl boyunca Âşıkkutlu hocanın evinde ikamet etmiştir. 1964 yılında ise Yusuf Bilgin hocadan aşere okumuştur. 1968 yılında Uğurlu'da gerçekleştirilen ilk ihtisas kursunda takrîb ve tayyibe okuyarak icazet almıştır. Bu ihtisas kursundan mezun olarak Ankara'da kıraat okutmakla görevlendirilen hoca Safvan Çakıroğlu olmuştur. 1969 yılında açılan ihtisas kursunda 20 kişiye aşere icazeti vermiştir. 1988'de Ankara Müftülüğü'nce tertip edilen aşere-takrîb-tayyibe kursunda okutmaya başlayarak bu dersleri yıllarca kesintisiz sürdürmüştür. 6 dönemde 85 kurrâya icazet verdiği nakledilmiştir. Âşıkkutlu hoca gibi Mısır tariki Atâullah Mesleği icazetine sahip olan Çakıroğlu derslerinde tashîh-i hurûf, aşere, takrîb ve tayyibe şeklinde dört ayrı program uygulamıştır.⁶⁶

Bir diğerk örnek grubunu da tâlim ve tashihi Özak hocadan, kıraat ilmini ise Âşıkkutlu hocadan okuyan isimler oluşturmaktadır. Örneğın Murat Köseoğlu, hocası Özak'ın tayin aldırarak İstanbul'a gitmesi üzerine Merkez Kur'an Kursu hocalığı vazifesini 1991 yılına kadar 27 sene boyunca devam ettirmiştir.⁶⁷ Hâfızlığını tamamlamasının ardından üç yıl boyunca Köseoğlu hocadan tâlim, tecvid ve tashîh-i hurûf ardından aşere okuyan Kurrâ Hâfız Ali Çelik'in Köseoğlu'nun ders usulüne dair aktarımları zikre değerdır. Buna göre dersler önce hocanın kalfaları tarafından çalıştırılır ve dinlenir ardından hocaya arz edilirdi. Hoca beğenmediğı yerleri talebeye izah eder, ancak talebenin uygulamasını beğendikten sonra dersini geçirirdi.⁶⁸ Ali Haydar Özak Ekolü'nün Trabzon kolunun Merkez Kur'an Kursu'nda ders veren hocalarla devam ettirildiğı söylenmelidir. Özak hocanın ardından burada görev yapan Murat Köseoğlu'nun talebeleri olan Ali Çelik ve Mehmet Satan hocalar da aynı Kur'an kursunda görev yaparak talebe yetiştirmeye devam etmişlerdir.⁶⁹ Bu iki hocanın emeklilikleri sonrasında da Trabzon'da özel öğrenci gruplarına çeşitli Kur'an kurslarında ders

⁶⁶ Yaşar Akaslan, "Kırâat İlminde İcâzet Geleneği: Şeyhu'l-Kurrâ Safvan Çakıroğlu Örneği", *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*, ed. Hayrettin Öztürk (Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018), 68-79. Mezkûr programlara dair detaylı bilgi için bk. Akaslan, "Kırâat İlminde İcâzet Geleneği", 75-79.

⁶⁷ Şükrü Öztürk, "Trabzon'da Dinî ve Sosyal Hayatın Oluşumunda Kur'an Kurslarının Rolü", *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015), 2/1047-1048.

⁶⁸ Çelik, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 96-97.

⁶⁹ Öztürk, "Trabzon'da Kur'an Kurslarının Rolü", 2/1048; Usta, "Hafız Ali Haydar Özak", 153; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 476-477, 680-682.

okuttuğu bilinmektedir. Yine Özak'ın ekolünü Trabzon'da devam ettirmiş bir talebesi Salih Bayraktar'dır. Ali Haydar Özak bir süre Trabzon İmam-Hatip Lisesi'nde Kur'an-ı Kerim dersleri vermiştir. Özak tedris faaliyetlerini Kur'an kursuyla sınırlamaya karar verince kendi tavsiyesiyle yerine Bayraktar ders vermiştir.⁷⁰

Âşıkkutlu ve Özak'ın ortak talebelerinden Nurettin Durmuş ise tâlim ve tashihi Özak'tan okumuş, 1968 yılında ise Uğurlu'da Âşıkkutlu hocadan kıraat okuyarak icazet almıştır.⁷¹ Trabzon'da kendisinden hem tâlim ve tashihi hem de kıraatleri okuyan talebeleriyle karşılaşmaktadır.⁷² Tedriste Özak'ın metodunu benimseyen Nurettin Durmuş'un farklı bir yönü ise tâlim ve tashih dersleri bitince Nâs Süresi'nden başlayarak her bir sûreyi farklı bir makamda okumasıdır.⁷³

Hâfızlığını tamamlamasının ardından Özak hocadan tâlim ve tashih, 1968'de Uğurlu'da düzenlenen ihtisas kursunda ise Âşıkkutlu hocadan kıraat okuyan Muharrem Arslantürk, İstanbul Valide Camii'nde uzun yıllar imam olarak hizmet etmiştir. Bu vazifesi esnasında kıraat dersleri verdiği nakledilmiştir.⁷⁴ Arslantürk, Fatih Dülgerzade Kur'an Kursu'nda DİB'in açtığı ihtisas kursunda aşere dersleri de vermiştir.⁷⁵

Yine Özak talebelerinden Hacı Ziya Esen Habiboğlu'nun Vakfıkebir'de hocalığını yaptığı Kur'an kursunda 600 civarında hâfız yetiştirdiği, başlangıçta hâfızlık yanında Arapça ve İslamî ilimler okutuyorken İmam-Hatip okullarının

⁷⁰ Uzun, "Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak", 1/222; Usta, "Hafız Ali Haydar Özak", 152.

⁷¹ Tahsil ve tedris hayatı için bk. Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 70-72.

⁷² Latifoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 190.

⁷³ Latifoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 195-196. Durmuş'un Özak ekolünü Rize Kur'an Kursu'ndaki ve Trabzon Ortahisar Camii imamlığı görevleri esnasında talebe yetiştirerek devam ettirdiğine dair bk. Usta, "Hafız Ali Haydar Özak", 152.

⁷⁴ Hikmet Arslantürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak" (Görüşmeci: Selim Demirci), *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 245.

⁷⁵ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 58. Arslantürk'ün üslup olarak Özak ekolünün İstanbul'daki temsilcilerinden olduğuna dair bk. Uzun, "Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak", 1/224; Usta, "Hafız Ali Haydar Özak", 151-152.

artmasıyla hâfızlık eğitimine ağırlık verdiği nakledilmektedir.⁷⁶ Akçaabat Karaman Mahallesi'nde Kur'an Kursu hocalığı yapan Mustafa Tütüncü'nün yüzlerce hâfız yetiştirdiği bilinmektedir. Tütüncü hoca aşere, takrîb ve tayyibeyi Âşıkkutlu hocadan okuyarak icazet alanlar arasındadır.⁷⁷ Sürmene'de ise ihtisas düzeyinde kıraat tedrisinde Müftü Mustafa Günay etkin bir role sahiptir. Vadonlu Hasan Efendi'den okuduğu bilinmektedir. Anadolu'da farklı birçok merkezde farklı kademelerde dinî hizmette bulunmuştur. Türkiye'nin sayılı kurrâsından olduğu nakledilmiştir.⁷⁸ Mezkûr örneklerde görüldüğü üzere başta Âşıkkutlu ve Özak hocalar olmak üzere bölgenin tanınmış kurrâsının rahle-i tedrisinden geçmiş hocalar Trabzon'un ve Anadolu'nun farklı yerlerinde hocalarından aldıkları ilmî aktarımı devam ettirmişlerdir. Farklı kaynaklarda bu duruma örnek teşkil edecek çok sayıda isimle karşılaşmak mümkündür.⁷⁹

2.3. Kur'an Eğitimi ve İcazet Merasimleri

Bölgede hâfızlık ve kıraat tedrisi sahasında dikkat çekici uygulamalardan biri icazet merasimleridir. Bölgenin ilmî hayatına dair aktarılanlardan hareketle kıraat veya İslamî ilimler tahsilini tamamlayarak icazet almaya hak kazanan talebeler için tertip edilen icazet merasimlerinin oldukça kalabalık ve canlı olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan İslamî ilimler sahası icazetlerinde daha ziyade vaaz verilirken hâfızlık icazetlerinde ağırlıklı olarak Kur'an

⁷⁶ Mustafa Zeki Terzi, "Trabzon'un Büyükliman Havzasında Dini Hayatın Gelişmesinde ve Şekillenmesinde Etkili Olan Şahsiyetler", *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015), 1/255-257.

⁷⁷ Terzi, "Trabzon'un Büyükliman Havzasında Etkili Olan Şahsiyetler", 1/285; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 68-69.

⁷⁸ Özkan Özkoç, "Trabzon'un Tanınmış Din Âlimlerinden Sürmene Müftüsü Merhum Mustafa Günay", *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*, ed. Şenol Saylan - Betül Saylan (Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015), 1/323-327; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 341-344.

⁷⁹ Âşıkkutlu, Özak, Eren ve Bilgin hocalardan okuyan örnek isimler için bk. Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 52-53, 84-85, 90-91, 101-102, 127-128, 148-149, 156-157, 402-404, 405-407 vd.; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 70, 102, 109, 133-136, 351-352 vd.

okunduğu fakat bu uygulamanın son zamanlarda değiştiğine dair tasvirlerle karşılaşmaktadır.⁸⁰

Arif Yıldırım hocanın nakline göre hâfızlık icazetlerinde İslamî ilimler icazet törenlerinde olduğu gibi sarık takılmamaktaydı. İcazet alacaklar yeni bir takım elbise giyerek ucunda nazar boncuğu bulunan beyaz takke takarlardı.⁸¹ Yusuf Bilgin’den kıraat ve İslamî ilimler okuyarak icazet alan Halil İbrahim Şahin hoca, hâfızlık icazetleri için *izin duası* tabirinin kullanıldığını, Hasan Rami Yavuz ve Yusuf Bilgin hocaların öğrencileri için ortak düzenlenen kendi icazet merasimine Özak ve Âşıkkutlu hocaların katılarak Kur’an okuduğunu nakletmektedir.⁸² Süleyman Nihat Öztemel’in nakline göre Âşıkkutlu hoca hâfızlığı bitiren talebelerine icazet merasimi tertip etmezdi. Fakat 1968 yılında Uğurlu’da açılan kıraat ihtisas kursu sonrasında bir icazet merasimi Diyanet İşleri Başkan Vekili Lütfi Doğan hocanın katılımıyla gerçekleştirilmiştir.⁸³ Hikmet Arslantürk, Âşıkkutlu hocanın vefatından sonra Uğurlu’da düzenlenen kalabalık ve coşkulu programlardan bahisle bunun icazete katılan misafirler ve çocuklarını hâfızlığa teşvik edici olduğuna değinmiştir.⁸⁴

Hâfızlık icazetleri özelinde bahsedilmesi gereken diğer bir uygulama *dinlenme* geleneğidir. Bölgede hâfızlığını ikmal eden talebelerin icazet alarak hâfız sıfatı kazanması için cemaat huzurunda Kur’an’ı baştan sona ezbere okumasını

⁸⁰ Çelik, “Karadeniz’de Hoca Olmak”, 96. Karadeniz Bölgesi’nde İslamî ilimler ile hâfızlık icazet törenlerinin farklı şekillerde icrasının Osmanlı’dan kalma bir gelenek olduğunu söylemek mümkündür. Bunun bir örneğini Şehidzade Osman Rüşdü’nün icazetnamesinde görmek mümkündür. İcazetnamenin ilk sayfa kaydında 19. asrın 2. yarısında Vizre/Sürmene’de tertip edilen icazet merasimlerinde İslamî ilimler icazeti alanlar için “... sayıda hoca icazet aldı” denirken hâfızlar için “... hâfız duaya oturdu” şeklinde ifadeler yer almıştır. Bilgi için bk. Mevlana İbrahim b. Muhammed el-İspirî, *İcâzetnâme* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, DIB, 297.814 İSC). Osmanlı’daki bu uygulamaya dair bilgi ve mezkûr icazetnameyi paylaşan Doç Dr. Süleyman Gür’e hassaten teşekkür ederiz.

⁸¹ Yıldırım, “Karadeniz’de Hoca Olmak”, 126. Benzer tasviri Abdullah Aydınli da aktarmaktadır. Bilgi için bk. Abdullah Aydınli, “Karadeniz’de Hoca Olmak” (Görüşmecî: Şenol Saylan), *Karadeniz’de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dönemde Dinî Hayat* (İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024), 38.

⁸² Şahin, “Karadeniz’de Hoca Olmak”, 206-207.

⁸³ Öztemel, “Karadeniz’de Hoca Olmak”, 458.

⁸⁴ Arslantürk, “Karadeniz’de Hoca Olmak”, 252-253.

ifade eden *dinlenmeye* dair örneklerle sıkça karşılaşmak mümkündür. Bunun dikkat çeken bir örneğini Mehmet Okuyan özelinde vermek mümkündür. Hâfızlığını ilkokulu bitirmesinin ardından babasından tamamlayan Okuyan, ortaokula gitmek isteyince babasından *dinlenme* olmadan bunun olamayacağı cevabını almıştır. Bunun üzerine bir süre daha tekrarlar yaparak Rize Güneyce'de Osman Niyazi Efendi Tekkesi'nde gerçekleşen merasimde Kur'an'ı baştan sona okumuştur. Okuyan, okumayı beş saat kırk dakikada tamamladığını aktarmaktadır.⁸⁵

Mahmut Karaca'nın ilmî icazetlerden farklı olarak hâfızlık icazet törenlerinin icrası hakkında şu tasvirleri de *dinlenme* geleneğine işaret etmektedir. Buna göre Kur'an-ı Kerim, icazet alacak talebeler tarafından karışık şekilde perşembe günü okunmaya başlanır, bu merasim cuma öğleye kadar devam ederdi. Yani her talebe Kur'an'ın tümünü iki hatta bir günde okuyacak seviyeye gelip bunu cemaat huzurunda gerçekleştirmesinin ardından icazetini alabilirdi.⁸⁶ Süleyman Mollaibrahimoğlu da kendi icazet töreninden benzer kareler aktarmaktadır. Buna göre Gülen Köyü'nde beraber icazet alacağı dört arkadaşıyla Kur'an'ı sırayla okuma faaliyeti cuma öğleden sonra başlamış, pazar sabah saat on sularında sona ermiştir. İcazete davet edilen hocaların bir kısmı bu günlerde Kur'an okumuş, bir kısmıysa halka vaazlar vermiştir. Mollaibrahimoğlu yemek ikramlarının da yapıldığı bu törenlerin oldukça canlı geçtiğini ifade etmektedir.⁸⁷ Çaykara/Uzuntarla'da bölgenin yaygın geleneği üzere ilkokuldan önce hâfızlığını tamamlayan Abdullah Aydınlı da hâfızlık icazet merasiminin yaylarında gerçekleştirildiğini, hâfız adaylarının davetli hocalar karşısında Kur'an'ı baştan sona okuyarak icazet aldıklarını nakletmektedir. Aydınlı, kalabalıktan tilavet secdelerinin dahi yapılamadığı törenin misafirlere yemek ikramının olduğu bir şenlik mahiyetinde gerçekleştiğini aktarmaktadır.⁸⁸

Bölgenin meşhur hocaları Âşıkkutlu ve Özak'ın dinî ilimler icazeti verilecek törenlere iştirak ettikleri de nakledilmektedir.⁸⁹ Hatta buralarda Kur'an

⁸⁵ Okuyan, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 326-327.

⁸⁶ Karaca, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 317.

⁸⁷ Mollaibrahimoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 443.

⁸⁸ Aydınlı, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 37-38.

⁸⁹ Yavuz, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 494-495; Yavuz, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 506.

okuma merasimlerini icra ettiklerine ve talebelerini getirerek onların da Kur'an tilavetine imkân sağladıklarına dair örneklerle karşılaşmak mümkündür.⁹⁰

3. Türkiye'deki Kıraat Tedrisinde Karadeniz'in Yeri

Başta Trabzonlular olmak üzere Karadeniz Bölgesi kıraat âlimleri bu alana büyük katkı sunmuşlardır. Mehmet Rüştü Âşıkkutlu hocanın Türkiye'nin ilk kıraat ihtisas kursunu Of/Uğurlu'da yürüttüğüne, ardından Ankara ve İstanbul'da ihtisas kurslarındaki hizmetlerine daha önce değinilmişti. Rizeli Osman Nuri Taşkent hocanın memleketinde hıfzını tamamlamasının ardından İstanbul'da kıraat eğitimi olarak Adapazarı'nda hizmet ettiği,⁹¹ Mehmet Eren hocanın İstanbul'da kıraat eğitimi almasının ardından İzmir, Giresun, Amasya gibi müftülük yaptığı farklı illerde kıraatleri okuttuğu⁹² bilinmektedir. Yine Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak hocanın İstanbul'da kıraat eğitimi almasının ardından Trabzon'da uzun yıllar tâlim, tashîh-i hurûf ve tecvid okuttuğu, bir süre İstanbul'da imamlık yaptığı ve Trabzon'a döndükten sonra dahi İstanbul'un ilmî çevreleriyle bağlantıyı kesmediği bilinmektedir.⁹³ Özak'ın yetiştirdiği çok sayıda talebe Türkiye'nin farklı yerlerinde Kur'an öğretimi sahasında hizmet etmiştir.⁹⁴ Hayrettin Öztürk hocanın mezkûr kurrâya dair "Türkiye'de dudak tâlimini yayan dört âlim"⁹⁵ şeklindeki değerlendirmesi de Karadeniz Bölgesi kıraat âlimlerinin Türkiye kıraat tedrisindeki konumunu ortaya koymaktadır.

Bölgenin meşhur kurrâsının etkisinden önce vurgulanması gereken ilk husus beslendikleri kaynaklardır. Zira bu âlimler hâfızlıklarını bölgede tamamlamalarının ardından ihtisas düzeyinde Kur'an ve kıraat tahsili için İstanbul'a gitmişlerdir. Bunlardan Akreboğlu Osman Nuri Taşkent hoca 1880 yılında Rize/İyedere'de doğmuş, on iki yaşında hıfzını tamamlamasının ardından tahsil için İstanbul'a giderek medreseye kaydolmuştur. Burada farklı ilimler yanında Serezli Ahmed Şükrü Hoca Efendi gibi meşhur âlimlerden aşere, takrîb

⁹⁰ Şahin, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 207; Ramazanoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 471.

⁹¹ Bu başlıkta detaylı bilgiye yer verilecektir.

⁹² Bölgenin Önde Gelen Kur'an Öğretim Halkaları ve Hocaları kısmında bilgi verilmişti.

⁹³ Bölgenin Önde Gelen Kur'an Öğretim Halkaları ve Hocaları kısmında bilgi verilmişti.

⁹⁴ Ekolü Yaygınlaştıran İkinci Kuşak kısmında bilgi verilmişti.

⁹⁵ Öztürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 234, 236; Öztürk, "Ali Haydar Özak, Hayatı ve Kur'an Eğitim Metodu", 137; Hayrettin Öztürk, *Dâd Harfî ve Dudak Talimî* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 44-45.

ve tayyibe okumuştur. Bir süre Nuruosmaniye Camii'nin baş imamlığını yapan Taşkent daha sonra Kur'an Kursu muallimi olarak Adapazarı'nda hizmet etmiştir. Meşhur talebeleri arasında kendisinden sonra Nuruosmaniye Camii'nin baş imamlığını devralan Hasan Akkuş, Adapazarı'nda kendisinden sonra Kur'an Kursu muallimliği vazifesini devralan Himmet Babalıoğlu gibi kurrâ bulunmaktadır. Farklı çalışmalarda Taşkent-Hilmi Ak-İlhan Tok şeklinde zikredilen hoca-talebe silsilesinin *Hâfız Osman Ekolü* olarak nitelendiğine dair değerlendirmeler yer almaktadır.⁹⁶

1911 yılında Trabzon/Boztepe Mahallesi'nde dünyaya gelen Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak beş yaşında annesinden Kur'an eğitimine başlayarak dokuz yaşında hâfızlığını tamamlamıştır. 1929-1931 yılları arasında İstanbul'a giderek Fatih Dersiâmlarından Serezli Ahmed Şükrü Hoca Efendi'den önce tâlim, tashîh-i hurûf ardından aşere, takrîb ve tayyibe okuyarak icazet almıştır. Ardından Trabzon'a dönerek Kur'an Kursu muallimliği kadrosunda uzun yıllar tâlim, tashîh-i hurûf ve tecvid okutarak talebe yetiştirmiştir.⁹⁷

1901 yılında Trabzon/Of/Uğurlu'da dünyaya gelen Kurrâ Hâfız Mehmet Rüştü Aşikkutlu ise köyünde hıfzını tamamlamış, 1930 yılında İstanbul'a giderek Serezli Ahmed Şükrü Hoca Efendi'den aşere okumaya başlamıştır. Enfâl Sûresi'ni tamamlamışken hocasının vefatı üzerine Serezli'nin yeğeni Kesikbacak İsmail Efendi'den aşereyi tamamlayarak takrîb de okumuştur. Tayyibeyi ise Varnalı Ahmed Efendi'den tamamlayarak Trabzon'a dönmüştür. 1936-37

⁹⁶ İlhan Tok, "'Akreboğlu' Hâfız Osman Nûri Taşkent'in Hayatı, Görev ve Kur'ânî Hizmetleriyle Öğretim metodolojisi", *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu* (Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018), 158-159; Öztürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 237; Öztürk, *Dâd Harfî ve Dudak Talimi*, 53-54; Aydeniz, "Osman Nuri Taşkent Öncülüğünde Bir Kıraat Eğitimi Kursu", 375-379; Aydeniz, "Verdiği Bir İcâzetnâme Üzerinden Akreboğlu Osman Nuri Taşkent", 505.

⁹⁷ Uzun, "Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak", 1/221-222; Albayrak, *Trabzonlu Hacı Hâfız Ali Haydâr Özak Hocaefendi*, 44-91; Öztürk, "Ali Haydar Özak, Hayatı ve Kur'ân Eğitim Metodu", 139-145; Öztürk, *Dâd Harfî ve Dudak Talimi*, 56-59; Usta, "Hafız Ali Haydar Özak", 132-142, 150-154. Mezkûr kaynaklarda Özak'ın İstanbul'a gidiş ve Serezli'den okuduğu yıllara dair bilgide ihtilaf olup 1929-1931, 1928-1930 ve 1928-1931 şeklinde farklı yıl aralıkları söz konusudur.

yıllarında Kur'an kursu muallimliği vazifesine Uğurlu'da başlayarak uzun yıllar hâfızlık, tâlim, tashih, tecvid ve kıraat dersleri vermiştir.⁹⁸

1918 yılında doğan Kurrâ Hâfız Mehmed Eren hoca ise babası Vakfıkebir müftüsü Abdülvehhab Eren'den hıfzını tamamladıktan sonra Nuruosmaniye Camii imamı Hasan Akkuş'tan okumak üzere İstanbul'a gitmiş, ardından Âşikkutlu hocayla beraber üç yıl boyunca Serezli Kesikbacak İsmail Efendi'den aşere, takrîb ve tayyibe tahsil etmiştir. Sonrasında askerlik vazifesini yerine getirmek üzere gittiği Adapazarı'nda kalarak uzun yıllar Hasircılar Kur'an Kursu'nda hizmet etmiştir. Sonrasında farklı şehirlerde müftülük vazifeleri de yapan Eren'in kıraat sahasında okuttuğu çok sayıda isim bulunmaktadır.⁹⁹

Vadonlu olarak tanınan Hasan Tahsin Şentürk hoca ise 1913'te Köprübaşı Vadon'da doğmuş, hâfızlığını Vadon Camii'nde yapmıştır. Tâlim, tashih ve tecvidi Trabzon İskenderpaşa Camii imam-hatibi Ali Ayvaz hocadan okumuştur. Sonra İstanbul'a giderek Hâfız Necati Bilgin'den tâlim, tashih ve tecvidi tekrar okuyup hıfzını da kuvvetlendirerek icazet almıştır. Ayrıca Serezli İsmail Bayrı'den aşere, takrîb ve tayyibe okuyarak icazet almıştır. Köprübaşı'nın farklı yerlerinde imam ve Kur'an kursu hocası olarak vazife yapmıştır. Buralarda çok sayıda kişiyi okutarak hâfızlık, tâlim, tashih, tecvid, aşere, takrîb ve tayyibeden birçok kişiye icazet vermiştir. Karabük'te de görev yapan Şentürk'ün 200'den fazla talebeye icazet verdiği nakledilmiştir.¹⁰⁰

Karadeniz'in meşhur kurrâsı sayılacak bu hocalar yanında Karadeniz'den İstanbul'a giderek Kesikbacak İsmail Efendi'den kıraat ilmi tahsil eden çok sayıda isimle karşılaşmak mümkündür. Bunlar arasında hâfızlığını babasından tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Fatih Dülgerzade Kur'an Kursu'nda Kesikbacak İsmail Bayrı'den tâlim, tashih, tecvid ve kıraat okumuş İbrahim Aydın zikredilebilir. 1955'te icazet alan Aydın, Kur'an kursu öğreticiği, imam-hatiplik gibi vazifeler icra etmiştir.¹⁰¹ Hâfızlığını babasından Çaykara'da

⁹⁸ Âşikkutlu, "Ofllu Mehmet Rüştü Âşikkutlu Efendi", 1/183-193; Emin Âşikkutlu, "Reisü'l-Kurrâ Ofllu Mehmet Rüştü Âşikkutlu", *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu* (Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018), 89-91; Günaydın, *Ofllu Âşikkutlu Hoca*, 34-37.

⁹⁹ Öztürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 233-235; Öztürk, *Dâd Harfî ve Dudak Talimi*, 48-51.

¹⁰⁰ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 325-326.

¹⁰¹ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 174-175.

tamamlayarak 1947'de icazet alan Mehmet Şahin İstanbul'a giderek Dülgerzade Kur'an Kursu'nda İsmail Bayrı'den tâlim, tashih, tecvid ve aşereden bir miktar okumuştur. Farklı vazifeler yanında Kur'an kursu hocalığıyla öne çıkan isimlerdendir.¹⁰²

Daha önce Gümüşhane/Arzular köyünde ders verdiğinden bahsedilen Mehmet Devran da Kesikbacak İsmail Efendi'den Dülgerzâde Camii Kur'an Kursu'nda tashih-i huruf dersleri almış ardından Trabzon'da Çalekli Dursun Efendi ve Âşikkutlu hocadan farklı sahalarda okumuş ve 1968'de Uğurlu'da açılan kıraat ihtisas kursuna katılmıştır.¹⁰³ Bunların yanında önce Âşikkutlu hocadan kıraat okuyup ardından İstanbul'da Serezli Kesikbacak İsmail Efendi'den tahsilde bulunan çok sayıda isimle karşılaşmak mümkündür.¹⁰⁴

Ayrıca Karadeniz kıraat ekolü üzerinde İstanbul'un doğrudan etkisi yanında dolaylı sayılabilecek etkisi de söz konusudur. Örneğin Kesikbacak İsmail Efendi'den kıraat ilmi okuyarak Düzce'ye yerleşmiş meşhur kıraat âlimi Hasan Şen'den¹⁰⁵ (ö. 1982) ders okuyan Karadenizlilere rastlamak mümkündür. Bunlara Hüseyin Tural,¹⁰⁶ İsmail Cömert,¹⁰⁷ Üsküdar Şıhlı Kız Kur'an Kursu'nda uzun yıllar talebe yetiştiren Mustafa Türkmen¹⁰⁸ örnek gösterilebilir. Mezkûr isimlerin dikkat çeken bir yönü, Âşikkutlu ve Eren hocalara da talebelik yapmış olmalarıdır. Bartın'da uzun yıllar Kur'an kursu hocalığı yapmış Mehmet Tokul da Düzce'de Hasan Şen'den okumuştur.¹⁰⁹ Bu isimlerin dikkate değer ortak bir yönü, hepsinin Trabzon Şalpazarı ilçesinden olmalarıdır.

¹⁰² Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 254-256; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 290-292.

¹⁰³ Devran, *Mehmet Devran Hoca Efendi*, 9-10.

¹⁰⁴ Örneklerine temas edilecektir.

¹⁰⁵ Hakkında bilgi için bk. Kamil Uğur Bitemir, "Şen, Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/534-535.

¹⁰⁶ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 560-562.

¹⁰⁷ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 563-564.

¹⁰⁸ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 595-596.

¹⁰⁹ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 582-583.

İstanbul'da Karadenizli talebelerin yoğun istifade ettiği bir diğer kıraat âlimi Hasan Akkuş'tur.¹¹⁰ Bölgenin meşhur kurrâsı Mehmet Eren,¹¹¹ Tonya ve Ankara'da uzun yıllar hizmet etmiş Fikret Latifoğlu,¹¹² Bursa'da uzun yıllar kıraat okutarak hizmet eden Sadık Uysal¹¹³ ve Özak ile aynı camide görev yaptığı nakledilen Mehmet Sönmez¹¹⁴ İstanbul'da Hasan Akkuş'tan ders okuyanlardandır. Bunların yanında İstanbul'da Trabzonlu hocaların okuduğu dikkat çekici isimler arasında Vadonlu Hasan Şentürk'ün kendisinden ders aldığı Necati Bilgin,¹¹⁵ Âşıkkutlu ve Abdullah Yazıcı'nın hocası Varnalı Hamdi Efendi¹¹⁶ zikredilebilir.

Tüm bu nakledilenlerden hareketle Karadeniz Bölgesi'nin kıraat ilmi kaynağı dendiğinde akla gelen ana merkezin İstanbul, ana silsilenin ise Serezli Ahmed Şükrü Efendi ve yeğeni Serezli Kesikbacak İsmail Efendi hocalar olduğu görülmektedir. İstanbul'dan Karadeniz'e yönelen bu yoğun aktarımın, Karadenizli mezkûr âlimlerin bu sahada öne çıkmasıyla Karadeniz'den İstanbul'a doğru bir yön izlediğini hatta daha da genişleyerek Anadolu'ya yayıldığını söylemek mümkün görünmektedir.

Karadeniz'in Anadolu'ya etkisi bağlamında zikredilmesi gereken ilk isim Mehmet Rüştü Âşıkkutlu hocadır. Âşıkkutlu hocaların Cumhuriyet döneminin ilk resmî kıraat ihtisas kursunu 1968'de Of/Uğurlu'da gerçekleştirdiğine, ardından 1974-1979 yılları arasında Ankara'da ve İstanbul Haseki'de DİB'in düzenlediği ihtisas kurslarında Mısır tariki üzere kıraat okuttuğuna daha önce temas edilmişti. Bu kursların amacının yok olmaya yüz tutmuş kıraat ilminin ihyası ve yaygınlaştırılması olduğu¹¹⁷ göz önünde bulundurulduğunda Âşıkkutlu hocaların bu sahadaki misyonu belirginleşecektir. Bu kurslarda eğitim alan hocalar ise Türkiye'nin farklı merkezlerinde kıraat dersi okutarak bu etkiyi

¹¹⁰ Hakkında bilgi için bk. Recep Akakuş, "Akkuş, Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/275.

¹¹¹ Öztürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 234; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 118; Öztürk, *Dâd Harfî ve Dudak Talimi*, 48-49.

¹¹² Latifoğlu, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 189, 197.

¹¹³ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 209-212.

¹¹⁴ Albayrak, *Trabzonlu Hacı Hâfız Ali Haydâr Özak Hocaefendi*, 234.

¹¹⁵ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 325-326.

¹¹⁶ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 408-409, 449.

¹¹⁷ Günaydın, *Ofllu Âşıkkutlu Hoca*, 182.

taşıyıcı konumda olmuşlardır. 1968 kursunda Uğurlu'da kıraat okuyarak Ankara'da kıraat ihtisas kurslarında ders veren Safvan Çakıroğlu, İstanbul Gözcü-baba Camii'ndeki imamlık vazifesi yanında Bulgurlu, Pendik, Suadiye ve Şeyhli Kız Kur'an Kursları'nda talebe yetiştirmiş ve çok sayıda hâfıza kıraat okutmuş İbrahim Tanrıku, ¹¹⁸ Beylerbeyi'nin farklı kurslarında, Yıldız Hamidiye Camii imamlığı sırasında Beşiktaş İhlamur Kur'an Kursu'nda talebe yetiştirmiş Abdullah Hatipoğlu, ¹¹⁹ Eskişehir'de Kur'an kursu hocalığı ve imamlık vazifelerini bir arada yürütürken din görevlilerine kıraat dersleri vermiş Mehmet Sarıcaoğlu, ¹²⁰ İstanbul'da farklı kurs ve camilerde yaptığı görevler esnasında çok sayıda hâfız yetiştirerek 1970 yılında Dülgerzade Kur'an Kursu'nda açılan ihtisas kursunda aşere dersleri veren Mehmet Emin Kutluoğlu, ¹²¹ Sakarya/Akyazı Kur'an Kursu öğreticiliğı ve imamlık görevlerini bir arada yürüterek bu süreçte aşere, takrîb ve tayyibe dersleri veren Hüseyin Harputoğlu ¹²² bunlar arasındadır.

Âşikkutlu hoca'nın talebesi olmakla beraber İstanbul'da Kesikbacak İsmail Efendi'den ders okuyan ve kıraat sahasında hizmet eden çok sayıda Trabzonlu isme tesadüf etmek mümkündür. Bunlar arasında Konya, İstanbul Haseki ve Bayrampaşa Yeşil Camii'nde kıraat dersleri veren Mahmut Sarıcaoğlu, ¹²³ İstanbul'da farklı vazifeler yürütmüş Ali Özer, ¹²⁴ DİB'in çeşitli kurslarında aşere, takrîb ve tayyibe eğitimi vererek hizmet etmiş Dursun Kemal Okutan, ¹²⁵ 12 yıl boyunca Âşikkutlu hocaya talebeliğın ardından İstanbul'da Kesikbacak İsmail

¹¹⁸ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 432-434. Benzer bilgiler için bk. Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 231.

¹¹⁹ Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 55-57; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 400-401.

¹²⁰ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 454-459.

¹²¹ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 248-250; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 276-277.

¹²² Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 290-291; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 219.

¹²³ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 444-445.

¹²⁴ Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 102.

¹²⁵ Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 133-136.

Efendi ve Varnalı Hamdi Efendi'den ders alırken aynı zamanda talebe okutan Abdullah Yazıcı¹²⁶ zikredilebilir.

Özak ve Âşıkkutlu hocalardan okuyarak bölgenin etkisini İstanbul'a taşıyan bir diğer isim Muharrem Arslantürk'tür. İstanbul Aksaray Valide Camii'nde imam olarak görev yapan Arslantürk bu yıllarda Fatih Dülgerzade Kur'an Kursu'nda DİB'in açtığı ihtisas kursunda aşere dersleri vermiştir.¹²⁷ Arslantürk, İstanbul'da Özak hocanın kıraatteki tavır ve üslubunu devam ettiren talebeleri arasında sayılmıştır.¹²⁸ Tüm bu örnekler yanında farklı kaynaklarda Âşıkkutlu ve Özak hocalardan okuyarak İstanbul'un farklı camilerinde imamlık yaptığı nakledilen çok sayıda isimle karşılaşmak mümkündür.¹²⁹

İstanbul'da hâfız yetiştirerek Kur'an okuma ve kıraat sahalarında hizmet etmekle meşhur çok sayıda Kur'an kursuna bakıldığında bunların inşa, işleyiş, yönetim ve eğitim gibi süreçlerinin çoğunda Trabzonlu hocaların aktif vazife aldıkları görülmektedir. Buna Bayrampaşa Yeşil Camii Kur'an Kursu,¹³⁰ Beşiktaş Merkez ve İhlamur Kur'an Kursları,¹³¹ Pendik Kız Kur'an Kursu,¹³² Beyoğlu Bademlik, Beyoğlu Halıcıoğlu Abdüsselam, Maltepe Sultanbeyli Kur'an Kursları¹³³ örnek verilebilir.

¹²⁶ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 408-409; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 60-61.

¹²⁷ Arslantürk, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 244-246; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 57-59.

¹²⁸ Uzun, "Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak", 1/224; Usta, "Hafız Ali Haydar Özak", 151.

¹²⁹ Örnekleri için bk. Öztemel, "Karadeniz'de Hoca Olmak", 456; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 405-406, 668-669; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 77.

¹³⁰ Buranın hocalık ve idareciliğini uzun yıllar üstlenen Abdullah Ustaosmanoğlu hakkında bilgi için bk. Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 402-404; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 58-59.

¹³¹ Buralarda uzun yıllar hocalık ve idarecilik yapan Abdullah Hatipoğlu talebesi Orhan Baş hakkında bilgi için bk. Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 387-389; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 348.

¹³² Abdullah Yazıcı'nın kursun açılışına katkısı için bk. Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 408-409; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 60-61.

¹³³ Mezkur üç kursun açılış ve işleyişinde büyük emeği olan Âşıkkutlu talebesi Abdullah Vanlıoğlu hakkında bilgi için bk. Şükrü Öztürk, "Abdullah Vanlıoğlu", *Kur'ân Hâdimleri*, ed. Süleyman Gür (Ankara: ANADER, 2020), 3-5; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 405-407; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 60.

Mezkûr etki İstanbul'la da sınırlı kalmamış, Türkiye'nin farklı merkezlerinde birçok Kur'an kursunda Âşıkkutlu hocadan okumuş Trabzonlu kimseler hizmetleriyle dikkat çekmiştir. Bunlara Samsun Terme Kur'an Kursu'nda hocalık yapan Niyazi Kasapoğlu,¹³⁴ Bolu Merkez Yatılı Kur'an Kursu'nda hocalık ve idarecilik yapan Ferhat Harputoęlu¹³⁵ ve Giresun Bölge Yatılı Kur'an Kursu'nda hâfız yetiştiren Abdurrahman Küçük¹³⁶ örnek verilebilir. Bunların yanında Âşıkkutlu hocadan okumuş Safvan Çakıroğlu'nun yine Trabzonlu olan talebelerinin hocaları gibi Ankara'da hizmet ettiği görölmektedir. Hocasının vefatıyla kıraat tedris faaliyetlerini devam ettiren Nuri Garbetoęlu¹³⁷ ve Yıldıztepe Kur'an Kursu'nda çok sayıda hâfız yetiştiren Nizameddin Dural¹³⁸ bunun örneklerindendir.

Sonuç

Karadeniz medreseleri Osmanlı'ya uzanan tarihsel bir geçmişe sahiptir. Buradaki gelenek Cumhuriyet'in ilanından sonra İslâmî ilimlerin intikalinde özellikle Kur'an eğitim öğretiminde farklı bir misyon yüklenmiştir. Kur'an öğretimini aile içinde, köylerde ve belli merkezlerde icra eden Karadeniz yöresi halkı bölgelerini "okula" dönüştürmüşlerdir. Tarihsel olarak oldukça zor olan bir geçiş döneminde coğrafî koşulların zorluğu bir avantaja dönüştürölmüş, dönemsel ekonomik problemler eğitim faaliyetlerinin aksamasına sebep olmamış ve kişisel bazı girişimlerle resmî Kur'an kursları bile açılabilmiştir.

Temel Kur'an eğitimi tarihsel gelenekte olduğu gibi sıbyan mektebinde başlamıştır. Ancak buradaki sıbyan mektepleri yerel bazı unsurlar da yansıtmaktadır. Hâfızlık süreci ve tâlim ve tecvid dersleri okuyarak devam eden dersler bazı otoriter isimlerin etrafında ihtisas düzeyinde eğitim faaliyetine dönüşmüştür. Bölgenin bir ekol haline gelerek Cumhuriyet Türkiye'si'nde Kur'an eğitiminde kendisinden söz ettirmesi asıl bu aşamada olmuştur. Mehmet Rüştü Âşıkkutlu, Ali Haydar Özak, Mehmet Eren ve Hasan Tahsin Şentürk gibi

¹³⁴ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 192-193; Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 329.

¹³⁵ Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, 155-156; Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 288-289.

¹³⁶ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 410-412.

¹³⁷ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 686-688.

¹³⁸ Öztürk, *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*, 597-598.

isimlerin buradaki faaliyetleri ve yetiştirdikleri talebelerinin çalışmaları hâlâ gözlemlenebilir etkilerini ortaya koymaktadır. Özellikle okuttukları talebelerin Türkiye'nin farklı yerlerine dağılarak eğitim faaliyeti yürütmeleri, Kur'an kurslarında aktif olmaları ve merkezî camilerde görev almaları etkilerini arttırmıştır.

Karadeniz kıraat ekolünün temsilcisi sayılabilecek isimler genellikle İstanbul'da Kesikbacak İsmail Efendi'den ders okumuşlardır. Bu yönüyle bölgenin kıraat sahasındaki ana beslenme damarı İstanbul'dur.

Kaynakça

- Akakuş, Recep. "Akkuş, Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/275. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Akaslan, Yaşar. "Kırâat İlminde İcâzet Geleneği: Şeyhu'l-Kurrâ Safvan Çakıroğlu Örneği". *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*. ed. Hayrettin Öztürk. 57-80. Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018.
- Albayrak, Haşim. *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2018.
- Albayrak, Hüseyin. *Trabzonlu Hacı Hâfız Ali Haydâr Özak Hocaefendi*. Ankara: Ankara Ofset Basım Matbaa, 2016.
- Alemdar, Yusuf. "Son Dönem Büyük Kıraat Alimlerinden Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hoca (1901-1980) İle İlgili Birkaç Hatıra". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2016), 405-410.
- Âşıkkutlu, Emin. "Mehmet Rüştü Âşıkkutlu ve Eserleri". *Trabzonlu Müellifler ve Eserleri*. ed. Süleyman Gür - Ahmet Cevdet Karaca. 397-406. İstanbul: Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları / Ensar Neşriyat, 2023.
- Âşıkkutlu, Emin. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dini Hayatın İntikalinde Ârif Bir Âlim Oflu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Efendi". *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/183-220. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015.
- Âşıkkutlu, Emin. "Reisü'l-Kurrâ Oflu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu". *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*. 89-107. Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018.

- Aydeniz, Nurullah. "Osman Nuri Taşkent Öncülüğünde Bir Kıraat Eğitimi Kursu: Ada-pazarı Dârülhuffâzı". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (Haziran 2020), 367-389.
- Aydeniz, Nurullah. "Tek Parti Döneminde Bir Kur'an Öğretmeni: Himmet Babalıoğlu". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Bahar 2020), 672-694.
- Aydeniz, Nurullah. "Verdiği Bir İcâzetnâme Üzerinden Akreboğlu Osman Nuri Taşkent". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2 (2019), 503-512.
- Bitemir, Kamil Uğur. "şen, Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/534-535. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Demirci, Selim (ed.). *Karadeniz'de Hoca Olmak, Hatıralara Yansıyan Yönleriyle Yakın Dö-nemde Dinî Hayat*. İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2024.
- Devran, Yusuf. *Gümüşhaneli Mehmet Devran Hoca Efendi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2021.
- Günaydın, Mehmet. "Halk Nezdinde Mehmet Rüştü Aşıkkutlu". *Kur'an ve Kıraati Sem-pozyumları Kitabı*. 146-164. Erişim 23 Mart 2025. chrome-extension://efaidnbmn-nnibpcajpcglclefindmkaj/https://isam-veri.org/pdfdrg/D161482/2003/2003_GUNAYDINM.pdf
- Günaydın, Mehmet. *Oflu Aşıkkutlu Hoca*. İstanbul: Heyamola Yayınları, 2020.
- Günaydın, Mehmet. "Reisu'l-Kurra Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun Kur'an Öğretimine Katkıları Ve Dini Görüşleri". *KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2008), 121-154.
- Güneş, Mustafa Hilmi. "şaban Lütfü Güneş". *Kur'ân Hâdimleri*. ed. Süleyman Gür. An-kara: ANADER, 2020.
- Gür, Süleyman (ed.). *Kur'ân Hâdimleri, Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Kur'ân'a Hizmet Eden Trabzonlu Simalar*. Ankara: ANADER, 2020.
- Güven, Rızvan. "Çalekli Hacı Dursun Efendi". *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Ha-yat*. ed. şenol Saylan - Betül Saylan. 1/175-181. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Be-lediyesi, 2015.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Hanecizâde Hacı Hafız Yusuf Ziyaüddin (Bilgin) Efendi". *Kur'ân Hâdimleri*. ed. Süleyman Gür. 211-213. Ankara: ANADER, 2020.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "'Oflu Hoca Efendi' İsmi Markalaştıran Âlimler". *Geçmiş-ten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*. ed. şenol Saylan - Betül Saylan. 1/27-58. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015.

- İmamoğlu, Abdulvahit. *Köprübaşı Yöresinde Yetişen Medrese Âlimleri ve Din Eğitime Katkıları*. İstanbul: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.
- İspirî, Mevlana İbrahim b. Muhammed. *İcâzetnâme*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, DIB, 297.814 İSC, 1+ 1a-9b. <https://yazmaeserler.diyadinet.gov.tr/details?id=18537&materialType=YE&query=vidini>
- Kaan, Enver Osman. "XX. Asrın Son Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesinin Tanınmış İsimlerinden Hacı Ziya (Esen Habiboğlu) Hoca Efendi". *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*. 255-262. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015.
- Okutan, Ahmet. "Trabzon'da Din ve Eğitim: Eğitim Aygıtı Olarak Evlerin Fonksiyonu". *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/615-628. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015.
- Özkoç, Özkan. "Trabzon'un Tanınmış Din Âlimlerinden Sürmene Müftüsü Merhum Mustafa Günay". *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/323-336. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015.
- Öztürk, Hayrettin. "Ali Haydar Özak, Hayatı ve Kur'ân Eğitim Metodu". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (Güz 2017), 135-159.
- Öztürk, Hayrettin. *Dâd Harfî ve Dudak Talimi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Öztürk, Hayrettin. "Reîsü'l-Kurrâ Mehmet Eren (Asker Hafız) ve Kur'ân Hizmetleri". *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*. ed. Hayrettin Öztürk. 108-124. Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018.
- Öztürk, Hayrettin (ed.). *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*. Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018.
- Öztürk, Şükrü. "Abdullah Vanlıoğlu". *Kur'ân Hâdimleri*. ed. Süleyman Gür. 3-5. Ankara: ANADER, 2020.
- Öztürk, Şükrü. "Trabzon'da Dinî ve Sosyal Hayatın Oluşumunda Kur'ân Kurslarının Rolü". *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015.
- Öztürk, Şükrü. *Trabzon'lu Kur'an Hâdimleri*. Ankara: ANADER, 2018.
- Saylan, Şenol - Betül Saylan (ed.). *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*. 2 Cilt. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015.
- Terzi, Mustafa Zeki. "Trabzon'un Büyüklüman Havzasında Dini Hayatın Gelişmesinde ve Şekillenmesinde Etkili Olan Şahsiyetler". *Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini*

Hayat. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/269-289. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015.

Tok, İlhan. “‘Akreboğlu’ Hâfız Osman Nûri Taşkent’in Hayatı, Görev ve Kur’ânî Hizmetleriyle Öğretim metodolojisi”. *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*. ed. Hayrettin Öztürk. 156-165. Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018.

Usta, Veysel. “Bir Hocazâde Olarak Hafız Ali Haydar Özak”. *Son Devir Karadenizli Merhum Kurrâlar Sempozyumu*. ed. Hayrettin Öztürk. 126-155. Samsun: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2018.

Uzun, Mustafa İsmet. “Trabzon’un Dinî Hayatında Önemli Hizmetlerde Bulunmuş Bir Hocaefendi: Kurrâ Hâfız Ali Haydar Özak”. *Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat*. ed. Şenol Saylan - Betül Saylan. 1/221-234. Trabzon: Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2015.